การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน กรณีศึกษา ประเพณีสู่ขวัญข้าว บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร

วรรณา ศรีบัวบาล[1]

รองศาสตราจารย์ ดร.มูฮัมหมัดอิลยาส หญ้าปรัง[2]

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและทุนทางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีสู่ขวัญข้าว บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร (2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีสู่ขวัญข้าวและความเข้มแข็งของชุมชน บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร (3) เพื่อศึกษาหาแนวทางในการรักษาและสืบสาน ต่อยอดประเพณีสู่ขวัญข้าว บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร โดยการศึกษานี้เป็นดำเนินการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษาภาคสนาม (Field Study) และการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) โดยผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อสังเกตการณ์ สัมภาษณ์เชิงลึก และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและแหล่งข้อมูลท้องถิ่นเพื่อให้ได้ข้อมูลรอบด้านทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสังคมจากผู้ให้ข้อมูล จำนวน 10 คน

ผลการศึกษาพบว่า (1) ประเพณีสู่ขวัญข้าวของบ้านหนองเหมือดมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวคั่งที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่รัชกาลที่ 3 การสืบทอดเกิดขึ้นจากครอบครัวและผู้เฒ่าผู้แก่ ถ่ายทอดความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ความกตัญญูต่อผืนดิน และคุณค่าของข้าว แก่คนรุ่นต่อมาอย่างต่อเนื่อง แม้รูปแบบจะเปลี่ยนไปบ้าง แต่ความเชื่อและสายใยของคนกับผืนแผ่นดินยังคงเป็นแก่นหลักที่ทำให้ประเพณีสู่ขวัญข้าวดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันอย่างมั่นคง (2) ประเพณีสู่ขวัญข้าวมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านหนองเหมือดทั้งในด้านความร่วมมือของคนในหมู่บ้าน ความสามัคคี การสื่อสาร

---

[1]นักศึกษาหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

[2] อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต (กลุ่มวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น)

(3) การจัดพิธีทุกปีอย่างต่อเนื่อง พร้อมสนับสนุนงบประมาณและการประสานงานจาก อบต. ให้ชาวบ้านสามารถจัดพิธีได้สะดวก เปิดโอกาสให้เยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อซึมซับวัฒนธรรมตั้งแต่เด็ก แสดงให้ผู้ภายนอกเห็นถึงความสามัคคีและความร่วมมือของชุมชน รวมถึงสามารถต่อยอดเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสร้างรายได้ชุมชน

คำสำคัญ : ความเข้มแข็งของชุมชน, ประเพณีสู่ขวัญข้าว, บ้านหนองเหมือด, ทุนทางวัฒนธรรม,ทุนทางสังคม

Abstract

This study aims to investigate: (1) the history and cultural capital reflected through the Rice Spirit Ceremony in Nong Muet Village, San To Subdistrict, Khantharawichai District, Kamphaeng Phet Province; (2) the relationship between the Rice Spirit Ceremony and the strength of the community in Nong Muet Village; and (3) ways to preserve, sustain, and develop the Rice Spirit Ceremony in Nong Muet Village. This research is conducted as qualitative research using field study methods and structured interviews. The researcher conducted field observations, in-depth interviews, and gathered data from documents and local sources to obtain comprehensive information encompassing historical, cultural, and social perspectives from 10 key informants.

The study found that: (1) The Rice Spirit Ceremony in Nong Muet has existed since the time of the ancestors of the Thai-Lao Khang ethnic group who migrated and settled during the reign of King Rama III. The transmission of beliefs regarding Phosop (the Rice Goddess), gratitude toward the land, and the value of rice occurs through families and elders, continuing to be passed down to future generations. Although the format has changed over time, the beliefs and bonds between people and the land remain the core essence that sustains the Rice Spirit Ceremony to this day. (2) The Rice Spirit Ceremony plays a significant role in strengthening the community in Nong Muet, enhancing cooperation among villagers, unity, and increased communication. (3) The annual organization of the ceremony, supported by budget and coordination from the Subdistrict Administrative Organization (SAO), allows

villagers to conduct the ceremony conveniently. It provides opportunities for youth to participate and absorb cultural values from a young age, showcasing the community's unity and cooperation to outsiders, and can be expanded into cultural tourism activities that generate income for the community.

Keywords: community resilience, Soukhuan Khao ritual, Ban Nong Mueat,cultural capital, social capital

ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย

ชุมชนบ้านหนองเหมือดตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ยังคงรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิม โดยเฉพาะประเพณีสู่ขวัญข้าว ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สะท้อนความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” และความศรัทธาต่อแม่โพสพ พิธีดังกล่าวมีรากฐานยาวนานตั้งแต่สังคมไทยโบราณ และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการทำนาที่ใช้เรียกขวัญข้าวหลังการเก็บเกี่ยว เพื่อเสริมความเป็นสิริมงคลและสร้างกำลังใจแก่ชาวนา

ประเพณีสู่ขวัญข้าวมีความหมายมากกว่าพิธีทางความเชื่อ เพราะเป็นแหล่งสะสมทุนทางวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญาการทำขวัญข้าว การจัดบายศรี อาหารพื้นบ้าน และองค์ความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูก รวมถึงเป็นกลไกสำคัญของ ทุนทางสังคม ที่เสริมสร้างความร่วมมือ ความสามัคคี และความผูกพันระหว่างสมาชิกในชุมชนผ่านการเตรียมงานและประกอบพิธีร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ส่งผลให้ประเพณีท้องถิ่นหลายแห่งอ่อนแรงลง รวมถึงการสืบทอดองค์ความรู้ที่เริ่มลดน้อยซึ่งอาจกระทบต่อความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาว การศึกษาประเพณีสู่ขวัญข้าวจึงมีความจำเป็นเพื่อทำความเข้าใจบทบาทด้านวัฒนธรรมและสังคม รวมถึงหาแนวทางอนุรักษ์ต่อยอด และสืบสานให้เข้ากับบริบทปัจจุบันอย่างเหมาะสม

งานวิจัยนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ความสำคัญของประเพณีสู่ขวัญข้าวต่อความเข้มแข็งของชุมชนทั้งด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเสนอแนวทางส่งเสริมให้ประเพณีสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน และเป็นพลังในการพัฒนาชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและทุนทางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีสู่ขวัญข้าว บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร

2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีสู่ขวัญข้าวและความเข้มแข็งของชุมชน บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร

3. เพื่อศึกษาหาแนวทางในการรักษาและสืบสาน ต่อยอดประเพณีสู่ขวัญข้าว บ้านหนองเหมือด ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

ศึกษาในพื้นที่บ้านหนองเหมือด หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นชุมชนที่ยังคงสืบสานประเพณีสู่ขวัญข้าวอย่างต่อเนื่อง

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

มุ่งศึกษาประวัติ ความเชื่อ ความหมาย กระบวนการประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว บทบาทของประเพณีต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตยุคปัจจุบัน

3. ขอบเขตด้านเวลา

ศึกษาข้อมูลระหว่างปี พ.ศ. 2565–2568 ซึ่งเป็นช่วงที่หมู่บ้านยังจัดงานประเพณีดังกล่าวเป็นประจำทุกปี

4. ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

ผู้นำชุมชน ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้จัดพิธี ประชาชนทั่วไป เยาวชน และเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลแสนตอ

ประโยชน์ที่คาดว่าน่าจะได้รับ

1. การวิจัยเรื่องประเพณีสู่ขวัญข้าวช่วยให้เราได้รู้เรื่องราวความเป็นมาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านหนองเหมือด ข้อมูลเหล่านี้สามารถเก็บไว้เป็นฐานความรู้ของชุมชน และใช้เป็นสื่อให้เยาวชนหรือคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้และเข้าใจวิถีชีวิตดั้งเดิม

2. ทำให้เข้าใจบทบาทของประเพณีสู่ขวัญข้าวในชีวิตชุมชน ว่าช่วยสร้างความร่วมมือ ความสามัคคี และความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ทำให้คนในชุมชนเข้มแข็งและช่วยเหลือตนเองได้

3. เป็นแนวทางให้ชุมชนหรือหน่วยงานท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลแสนตอ ใช้วางแผนและสนับสนุนการรักษาและสืบสานประเพณีให้คงอยู่ และยังต่อยอดไปสู่กิจกรรมสร้างสรรค์หรือการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน

4. ช่วยสร้างความตระหนักและความภูมิใจในวัฒนธรรมของชุมชน ทำให้คนรุ่นใหม่เห็นคุณค่าของประเพณีและวิถีชีวิตดั้งเดิม และมีแรงจูงใจในการรักษาเอกลักษณ์ของชุมชน

5. ข้อมูลจากการศึกษายังสามารถต่อยอดไปทำกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมหรืองานประเพณี ทำให้ชุมชนมีรายได้และพัฒนาท้องถิ่นไปพร้อมกับการรักษาวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของชุมชน

การทบทวนวรรณกรรม

จากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนในพื้นที่ ทุนทางวัฒนธรรมที่สั่งสมมานาน และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน แนวคิดเหล่านี้มีส่วนช่วยให้ชุมชนสามารถดูแลตัวเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่องได้ ซึ่งสอดคล้องกับหลายงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วม ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และบทบาทของพิธีกรรมในชีวิตประจำวันของชุมชนเกษตรกรรม

ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน วรรณกรรมอธิบายว่าการมีส่วนร่วมเป็นโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการคิด วางแผน และตัดสินใจร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องที่ส่งผลต่อชีวิตของพวกเขา แนวคิดนี้มองว่าประชาชนควรได้รับข้อมูล มีพื้นที่แสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ อย่างเท่าเทียม การมีส่วนร่วมจึงช่วยสร้างความเชื่อมั่น ความร่วมมือ และเป็นฐานสำคัญของการทำงานพัฒนาชุมชน (เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์, 2550; คนึงนิจ ศรีบัวเอี่ยม และคณะ, มปป.)

สำหรับความเข้มแข็งของชุมชน วรรณกรรมชี้ว่าชุมชนที่เข้มแข็งต้องมีผู้นำที่ชัดเจน ประชาชนร่วมมือกัน และมีระบบบริหารจัดการที่ดี รวมถึงควรได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายหรือหน่วยงานภายนอก งานศึกษาบางชิ้นเสนอว่า ชุมชนที่มีข้อมูลและหลักฐานเชิงประจักษ์ประกอบการตัดสินใจมักพัฒนาได้อย่างมั่นคงกว่า และควรมีรูปแบบการทำงาน

แบบเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; สุพัตรา ยอดสุรางค์ และคณะ, 2561)

ในด้านทุนทางวัฒนธรรม งานวิจัยต่าง ๆ ระบุว่าเป็นทรัพยากรที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น ความเชื่อ ภาษา งานหัตถกรรม หรือพิธีกรรมประจำท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อความภาคภูมิใจในชุมชนและสามารถนำไปต่อยอดเป็นรายได้ งานศึกษาหลายกรณี เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั่ง หรือชุมชนเมืองเก่า สะท้อนว่าการอนุรักษ์และใช้ทุนวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมสามารถสร้างมูลค่าและเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อชุมชนมีส่วนร่วมในการออกแบบกิจกรรมด้วยตนเอง (เรณู เหมือนจันทร์เชย, 2558; ณัฐชา ลี้ปัญญาพร, 2563; กรกนก สนิทวงค์, 2565)

ส่วนแนวคิดเรื่อง **ทุนทางสังคม** อธิบายถึงความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และเครือข่ายของคนในชุมชนที่มีผลต่อการทำงานร่วมกัน นักวิชาการ เช่น Bourdieu, Coleman และ Putnam ชี้ว่าทุนทางสังคมเป็นพลังสำคัญของการรวมตัวในชุมชน และช่วยให้การพัฒนาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันสม่ำเสมอ เช่น งานบุญหรือพิธีกรรมต่าง ๆ (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988; Putnam, 2000) งานศึกษาของนักวิชาการไทยก็ย้ำว่าความสัมพันธ์ใกล้ชิดในท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนชนบทไทย (สุรเกียรติ์ เสถียรไทย, 2548; กรานต์ ศรีชัย, 2552)

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ประเพณีสู่ขวัญข้าว พบว่าพิธีนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชาวนาไทยที่สืบทอดมาเป็นเวลานาน แม้รูปแบบการทำการเกษตรจะเปลี่ยนไป แต่หลายชุมชนยังคงรักษาพิธีนี้ไว้เพราะช่วยสร้างความผูกพัน ความสามัคคี และขวัญกำลังใจให้ชาวนา งานศึกษาหลายชิ้นระบุว่าการสู่ขวัญข้าวเป็นทั้งมรดกทางวัฒนธรรมและกิจกรรมที่ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสร่วมกันทำงาน ตั้งแต่การเตรียมสถานที่ ทำบายศรี ไปจนถึงการทำบุญหลังพิธี ซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยเสริมทุนทางสังคมภายในชุมชนโดยตรง (ณัฐกานนท์ ถือสมบัติ, 2555; ประดิษฐ์ และคำมุงคุณ, 2567)

จากภาพรวมของวรรณกรรมทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากหลายปัจจัยร่วมกัน ทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชน การเชื่อมโยงของผู้คนในชุมชน และทุนวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ ประเพณีสู่ขวัญข้าวจึงไม่ใช่แค่พิธีกรรมทางความเชื่อ แต่เป็นกระบวนการที่ช่วยสานความสัมพันธ์ภายในชุมชน สร้างความภาคภูมิใจ และเป็นพลังที่ช่วยให้ชุมชนเติบโตอย่างมั่นคงและยั่งยืน

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ลักษณะการวิจัยเน้นการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามโดยตรง ผ่านการสังเกต สัมภาษณ์เชิงลึก และการพูดคุยกับคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีสู่ขวัญข้าว ทั้งในบทบาทของผู้สืบทอดพิธี ผู้ร่วมกิจกรรม และผู้มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับวิถีเกษตรกรรมในพื้นที่

1. รูปแบบการวิจัยและพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษาคือ บ้านหนองเหมือด หมู่ที่ 6 และ 7 ตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ยังรักษารูปแบบวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ผูกพันกับการทำนา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้ชุมชนยังคงจัดพิธีสู่ขวัญข้าวทุกปีหลังฤดูเก็บเกี่ยว

สภาพภูมิประเทศ สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตเชิงเกษตรของตำบลแสนตอ ส่งผลให้ประเพณีเกี่ยวกับข้าวยังคงมีบทบาทในชีวิตประจำวัน เช่น การทำบุญข้าวใหม่ การเรียกขวัญ และการสู่ขวัญข้าว ซึ่งเป็นพิธีสำคัญที่สะท้อนความเชื่อเรื่องแม่โพสพและขวัญของข้าว ตามที่กล่าวไว้ในบทที่ 1 และ 2 จึงเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลและการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ผู้ให้ข้อมูลถูกคัดเลือกแบบ เจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกบุคคลที่มีความรู้ ความเข้าใจ หรือประสบการณ์ตรงกับประเพณีสู่ขวัญข้าว เพื่อให้ข้อมูลทั้งในเชิงวัฒนธรรม สังคม และการปฏิบัติจริง ผู้ให้ข้อมูลแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) กลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐและหน่วยงานท้องถิ่น กลุ่มนี้เป็นผู้สนับสนุนกิจกรรมในระดับตำบลและหมู่บ้าน รวมถึงมีบทบาทเกี่ยวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรม เช่น นายกองค์การบริหารส่วนตำบลแสนตอและครู อบต.แสนตอ ข้อมูลจากกลุ่มนี้ช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจบริบทด้านนโยบาย งบประมาณ และทิศทางการสนับสนุนงานประเพณีในระดับพื้นที่

2) กลุ่มประชาชนในชุมชนบ้านหนองเหมือด ประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หมอขวัญ ผู้ทำพิธี ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้สูงอายุ ชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธี ทั้งวัยทำงานและเยาวชน ข้อมูลจากกลุ่มนี้สะท้อนความเชื่อ ประสบการณ์ การสืบทอดพิธี และความหมายของพิธีต่อชีวิตประจำวัน รวมถึงบทบาทของประเพณีในการสร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีของสมาชิกในหมู่บ้าน

การเลือกกลุ่มข้อมูลตามรูปแบบนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งมิติทางความเชื่อ ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา และมิติทางสังคมที่แสดงให้เห็นบทบาทของประเพณีสู่ขวัญข้าวในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างชัดเจน

3. เครื่องมือวิจัยและการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเป็นเครื่องมือเชิงคุณภาพ ได้แก่

1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง คำถามใช้ลักษณะปลายเปิด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถเล่าเรื่องราวและประสบการณ์ได้อย่างเป็นธรรมชาติ หัวข้อที่ใช้สอบถามสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย เช่นความเป็นมาของประเพณีกระบวนการประกอบพิธีบทบาทของผู้นำและผู้รู้ความหมายของพิธีในสายตาคนในชุมชนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีปัจจุบัน

2) การสังเกตการณ์ภาคสนาม ผู้วิจัยสังเกตการณ์ตั้งแต่การเตรียมงาน การจัดสถานที่ การจัดบายศรี การนิมนต์พระ การสวดทำบุญข้าวใหม่ ไปจนถึงการชุมนุมรับประทานอาหารร่วมกันหลังพิธี สิ่งที่ผู้วิจัยให้ความสนใจเป็นพิเศษ ได้แก่การมีส่วนร่วมของสมาชิกแต่ละวัยความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและเพื่อนบ้านบรรยากาศในพิธีและการช่วยเหลือกันของชาวบ้าน

3) บันทึกภาคสนาม ใช้บันทึกประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นระหว่างการสังเกตการณ์ เช่น ข้อความที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวถึงขวัญข้าว ความหมายของพิธีในมุมของผู้สูงอายุ และภาพรวมของการร่วมแรงร่วมใจของชุมชน

4) เอกสารท้องถิ่นและข้อมูลที่เกี่ยวข้องรวมถึงประวัติหมู่บ้าน เอกสารขององค์การบริหารส่วนตำบล งานวิจัยและทฤษฎีเกี่ยวกับทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และพิธีสู่ขวัญข้าวข้อมูลเหล่านี้สนับสนุนการวิเคราะห์เชิงลึกและช่วยให้ตีความข้อมูลจากภาคสนามได้ครบถ้วนยิ่งขึ้น

4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลทั้งหมดถูกวิเคราะห์ด้วย การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยใช้ขั้นตอนดังนี้

1. อ่านทบทวนข้อมูลหลายรอบ เพื่อทำความเข้าใจเนื้อหาโดยรวม และตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่ม

2. จัดหมวดหมู่ข้อมูล (Coding) แยกประเด็นตามหัวข้อ เช่น ประวัติ ความเชื่อ ขั้นตอนพิธี บทบาทของพิธีต่อความเข้มแข็งของชุมชน การสืบทอด และการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

3. พิจารณาความสัมพันธ์ในข้อมูล เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพเชื่อมโยงกับการร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนอย่างไร

4. สังเคราะห์ข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่ สัมภาษณ์ ภาคสนาม และเอกสาร เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นระบบและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการวิเคราะห์มุ่งสะท้อนเสียงของคนในชุมชน และอธิบายว่าประเพณีสู่ขวัญข้าวมีความหมายต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านหนองเหมือดอย่างไร

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบประเด็นสำคัญที่สะท้อนบทบาทของประเพณีสู่ขวัญข้าวต่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านหนองเหมือด ดังนี้

1. พิธีสู่ขวัญข้าวช่วยรักษาความต่อเนื่องของวิถีการทำนา แม้ปัจจุบันจะมีเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาในกระบวนการเกษตร แต่คนในชุมชนยังคงให้ความสำคัญกับพิธีหลังการเก็บเกี่ยว พิธีทำให้คนในพื้นที่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างผลผลิตกับความเชื่อดั้งเดิม เช่น การเคารพแม่โพสพ การขอบคุณผืนดิน และการดูแลขวัญของข้าว สิ่งเหล่านี้ทำให้วิถีทำนายังมี “ตัวตน” ที่แตกต่างจากการทำเกษตรเชิงพาณิชย์เพียงอย่างเดียว

2. พิธีเป็นเวทีให้ผู้นำชุมชนและผู้รู้ท้องถิ่นแสดงบทบาท หมอขวัญ ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้สูงวัยในหมู่บ้านมีบทบาทมากในพิธี ทั้งการเตรียมของ การกล่าวบทเรียกขวัญ และการถ่ายทอดความหมายให้คนรุ่นใหม่ การที่คนกลุ่มนี้ยังมีหน้าที่ในงานพิธี ช่วยให้ชุมชนยังมีศูนย์กลางความรู้ และทำให้บทบาทผู้นำไม่ขาดตอน นอกจากนี้ ยังสร้างโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้จากคนรุ่นเก่าจากสถานการณ์จริง ไม่ใช่แค่จากคำบอกเล่า

3. พิธีช่วยลดความห่างเหินในชุมชน จากการสังเกตพบว่า ก่อนพิธี ชาวบ้านจะรวมตัวกันช่วยเตรียมสถานที่ ทำบายศรี ทำอาหาร และจัดของถวายพระ การทำงานร่วมกันเช่นนี้ช่วยให้เกิดการพูดคุย ถามข่าวสาร และแลกเปลี่ยนกันระหว่างครอบครัว ในช่วงพิธี คนในชุมชนที่ทำงานต่างจังหวัดก็จะกลับมาร่วมงาน ทำให้ความสัมพันธ์ที่ห่างไปตามสภาพการทำงานกลับมาเชื่อมกันอีกครั้ง

4. พิธีช่วยให้คนในชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรมร่วมกัน จากการสัมภาษณ์พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกว่าประเพณีสู่ขวัญข้าวเป็น “ของหมู่บ้าน” ที่ทุกคนต้องช่วยกันรักษา จึงมีการแบ่งหน้าที่กันชัดเจน เช่นกลุ่มแม่บ้านรับผิดชอบอาหาร กลุ่มผู้ชายจัดสถานที่ ผู้เฒ่าทำบายศรีและสอนวิธีเตรียมเครื่องพิธี การมีหน้าที่ร่วมกันเช่นนี้ ทำให้ทุกคนรู้สึกว่าตนมีส่วนสำคัญต่อพิธี และมีความภูมิใจที่ยังคงสืบต่อประเพณีของบรรพบุรุษ

5. พิธีช่วยย้ำความหมายของความกตัญญูต่อข้าวและผืนดิน ชาวบ้านหลายคนเล่าว่า พิธีสู่ขวัญข้าวเป็นเหมือนการ “ขอบคุณ” สิ่งที่เกี่ยวกับการทำนาทั้งหมด ทั้งน้ำ ดิน ข้าว และแรงงานของตนเอง แม้จะเป็นพิธีที่ใช้เวลาสั้น แต่ช่วยให้คนในชุมชนได้ทบทวนคุณค่าของอาชีพและผลผลิตที่ได้มา ทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันและมีความหมายต่อชีวิตประจำวัน

6. พิธีเป็นตัวช่วยรักษาความร่วมแรงร่วมใจระหว่างรุ่น การทำบายศรี การเตรียมสถานที่ และการทำอาหารต้องอาศัยคนหลายวัย เช่นผู้สูงอายุเป็นผู้ตัดสินใจเรื่องพิธี วัยกลางคนเป็นแรงหลักในการจัดงาน เยาวชนช่วยงานทั่วไปและคอยเรียนรู้ไปพร้อมกัน รูปแบบเช่นนี้ทำให้เกิดการทำงานร่วมกันของหลายช่วงวัย และช่วยลดช่องว่างทางความคิด เพราะทุกคนมีส่วนร่วมในงานเดียวกัน

7. พิธีเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นปีเกษตรใหม่อย่างมีพลัง หลังพิธีสู่ขวัญข้าว ชาวบ้านมักกล่าวว่ารู้สึก “โล่งใจและพร้อมเริ่มทำนารอบใหม่” เพราะมองว่าพิธีเป็นการปิดฤดูเก็บเกี่ยวอย่างสมบูรณ์ เป็นการบอกกล่าวต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าขวัญของข้าวได้กลับสู่ยุ้งฉางแล้วความหมายเช่นนี้ช่วยสร้างพลังใจให้ครอบครัวและหมู่บ้าน พร้อมรับความเหน็ดเหนื่อยในปีต่อไป

8. พิธีทำให้ชุมชนมีจังหวะร่วมกัน พิธีสู่ขวัญข้าวเป็นกิจกรรมที่ทำทุกปีในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ทำให้ชุมชนมี “จังหวะชีวิตร่วมกัน” สมาชิกในหมู่บ้านรู้ว่าจะต้องเตรียมตัวเมื่อใด และต้องรวมกลุ่มกันที่วัดหรือกลางลานพักข้าว รูปแบบนี้ช่วยรักษาความเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมให้ยังคงมีวิถีร่วมกัน ไม่ถูกตัดขาดโดยความเร่งรีบของสังคมปัจจุบัน

9. พิธีช่วยให้คนในชุมชนรู้สึกมั่นคงทางใจ หลายคนเล่าว่า หากปีไหนไม่ได้ทำพิธี ก็จะรู้สึกไม่สบายใจ เหมือนอะไรบางอย่างขาดหายไป การทำพิธีจึงมีความหมายในเชิงความรู้สึก ทำให้รู้สึกว่าครอบครัวได้รับการคุ้มครอง มีความปลอดภัย และนาข้าวในปีใหม่จะได้ผลดี แม้จะไม่ใช่หลักวิทยาศาสตร์ แต่เป็นความเชื่อที่ช่วยให้ชีวิตมีความหมายและกำลังใจมากขึ้น

บรรณานุกรม

เกียรติขจร วัจนะสวัสดิ์. (2550). แนวคิดและความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน.

เจมส์ แอล. เครยัน (James L. Creighton). (มปป.). Public Participation and Decision-Making.

คนึงนิจ ศรีบัวเอี่ยม และคณะ. (มปป.). แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน. สถาบันพระปกเกล้า.

สุพัฒตรา ยอดสุรางค์. (2562). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). การพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง.

สุพัตรา ยอดสุรางค์, ชัชวาล แสงทองล้วน และอำนวย บุญรัตนไมตรี. (2561). แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน.

กรกนก สนิทวงค์. (2565). การยกระดับคุณภาพชีวิตด้วยทุนทางวัฒนธรรม: ชุมชนเมืองเก่าสบสม–หาดไคร้ จังหวัดเชียงราย.

ประดิษฐ์ และคำมุงคุณ. (2567). การสืบสานและปรับตัวของประเพณีทำขวัญข้าวในชุมชนเกษตรกรรม.มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. (2554). รายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีทำขวัญข้าว.

องค์การบริหารส่วนตำบลแสนตอ. (มปป.). รายงานผลการดำเนินงานและข้อมูลพื้นฐานตำบลแสนตอ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร